

ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВМІННЯ ВЧИТИСЯ

Постановка проблеми. В умовах особистісно орієнтованої парадигми освіти гостро постає потреба у формуванні в молодших школярів розгорнутої навчальної діяльності, тобто вміння вчитися. Враховуючи той факт, що навчання необхідно орієнтувати на завтрашній день, великого значення набувають ключові компетентності, якими має оволодіти кожен учень. Однією із найважливіших компетентностей в умовах інформаційного суспільства визнано вміння вчитися. Важливим засобом формування в учнів початкової школи цього вміння є підручник. Його значущість посилюється з огляду на призначення цього виду навчальної літератури – як носія змісту освіти та засобу навчання.

Аналіз останніх досліджень Проблему шкільного підручника аналізували з різних позицій, зокрема: сутність, структура, функціональне забезпечення, теоретичні основи побудови шкільного підручника відображені у дослідженнях В. Безпалька, В. Бейлінсона, Д. Зуєва; особливості підручника для початкової школи аналізували Н. Бібік, Л. Занков, Я. Кодлюк, О. Савченко та ін.; окремі підходи до аналізу й оцінювання навчальної книги окреслені у працях Н. Буринської та зарубіжних дослідників – Ф. Жерара та К. Роежера, Б. Кошевської, Е. Кубицель та ін. З іншого боку, проблема формування в молодших школярів розгорнутої навчальної діяльності, збагачення чуттєвої основи учіння, посилення розвивальної спрямованості навчання – предмет наукового пошуку С. Баранова, Л. Занкова, Г. Костюка, О. Савченко. Чималий масив досліджень складають праці, присвячені психологічним особливостям дошкільників та молодших школярів (С. Ладивір, Г. Люблінська, В. Котирло, О. Проскура та ін.

Мета статті – обґрунтувати дидактико-методичні можливості сучасних підручників для початкової школи щодо формування в учнів вміння вчитися.

Основна частина. У Державному стандарті початкової загальної освіти наведено перелік ключових компетентностей, якими мають оволодіти молодші школярі: вміння вчитися, соціальна, загальнокультурна, здоров'язбережувальна, громадянська, компетентність з інформаційно-комунікаційних технологій. З огляду на те, що зазначені компетентності мають міжпредметний характер, основою для їх вироблення слугують предметні та загальнопредметні компетентності як новоутворення нижчого рівня узагальнення [2].

Вміння вчитися – ключову компетентність початкової загальної освіти – О. Савченко трактує як цілісне індивідуального утворення, яке містить кілька компонентів – змістовий, мотиваційний та процесуальний. Ядром цього вміння відомий дидакт вважає процесуальний компонент [7].

Я. Кодлюк деталізувала виокремлені компоненти, тобто уточнила показники, через які вони проявляються. Так, наприклад, конкретизуючи змістовий компонент вміння вчитися, вона виходила з того, що у контексті основних дидактичних функцій науковці виокремлюють три види знань – про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності, про цінності – і, відповідно до такої класифікації, виокремила знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок, про вміння вчитися як інформаційну цінність [5].

На особливу увагу заслуговує другий вид – знання процесуального характеру. В науці відомо два підходи до формування вмінь і навичок (загальнонавчальних у тому числі). Перший – націлює на свідоме оволодіння способами діяльності. Його основою є засвоєння учнями відповідних знань як теоретичної основи певних умінь (наприклад, щоб порівняти, потрібно: уважно розглянути предмети; визначити ознаки кожного з них; порівняти відповідні; знайти однакові, подібні та відмінні; узагальнити результат порівняння). Другий передбачає багаторазове повторення певних дій на матеріалі різних навчальних предметів з метою оволодіння відповідними вміннями і навичками. Зазначимо, що особистісно орієнтоване навчання спонукає до збільшення у підручниках питомої ваги знань процесуального характеру, оскільки такі відомості, визначаючи найдоцільнішу послідовність розумових і практичних дій, привчають школяра міркувати і діяти правильно та економно [5].

Обґрунтовуючи процедуру дослідження ключових компетентностей у підручнику для

початкової школи, ми орієнтувались насамперед на структуру компетентності, яка, за довідковими джерелами, охоплює змістовий, мотиваційний і процесуальний компоненти. Змістовий компонент (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок, про вміння вчитися як інформаційну цінність) репрезентують тексти; процесуальний (вміння і навички) – завдання і вправи; мотиваційний (певні цінності) – ціннісно-орієнтовані тексти, прислів'я, приказки, ігри, ілюстративний матеріал тощо.

Аналіз чинних підручників з літературного читання (авт. О. Савченко) та природознавства (авт. Т. Гільберт, Т. Сак) для 2 і 3 класів щодо формування ключової компетентності уміння вчитися засвідчив, **що знання про культуру розумової праці** дають другокласникам такі тексти: «*Хто чого вчиться*», «*Школа*», «*Бачити – не бачить*», які вміщені у навчальній книзі з літературного читання. Ці твори ознайомлюють учнів з тим, як потрібно поводитись у школі, як правильно вчитися, де можна знайти цікаву інформацію, яку користь людям приносить навчання, як швидко і якісно здобути міцні знання. Для третьокласників текстів такого виду у літературному читанні набагато більше, вони становлять 8,8% від усіх творів. Це такі твори: «*Слово, мова, книга...*» (авт. О. Савченко), «*Мова – дивний скарб*» (авт. А. Коваль), «*Привчайтесь працювати зі словниками*» (авт. О. Савченко) та ін. Ці тексти ознайомлюють учнів з тим, як виникла мова, книга, письмо; як вміло ними користуватися; прищеплюють любов до рідної мови; вчать працювати зі словником.

Знання про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок, про вміння вчитися як інформаційну цінність репрезентують такі тексти: «*Привчайтесь працювати зі словниками*» (авт. О. Савченко), «*Кожну літеру ціни*» (авт. Д. Білоус), з якими школярі можуть ознайомитися, працюючи з книгою «*Літературне читання*». Підручник з природознавства наповнений такими текстами: «*Які рослини і тварини допомагають людям передбачати погоду*», «*Які спостереження за природою допомагають людині створити календар*», «*Які рослини можуть слугувати годинником*» та ін. Вони формують в учнів уявлення про те, як потрібно організувати робоче місце і поводитись за ним, як планувати навчальну діяльність, здійснювати самоконтроль за своїми вчинками, як правильно працювати з підручником, привчають учнів любити книгу і шанувати її, прищеплюють любов до навчання, показують, яку користь знання приносять людині.

Заслуговує на увагу **процесуальний** компонент уміння вчитися, який представлений в підручниках завданнями, вправами, зразками оформлення записів, пам'ятками, узагальнюючими таблицями, поліграфічними виділеннями. Велике місце у підручниках відведене завданням і вправам, які формують **вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, здійснювати само- і взаємоконтроль**. Формуванню цих умінь сприяють такі завдання як: *Скористайся фотографіями і розкажи за якими ознаками впізнаєш шпак, жайворонка і солов'я. Порівняй їх; Робота з гербарієм. Порівняй гілки, листки, плоди різних кущів (наприклад шипшини і калини). Чим вони схожі? Чим відрізняються?* Таких завдань у підручниках для 3 класу дещо більше, ніж у навчальних книгах для 2 класу. Автори влучно підібрали матеріал для порівняння. У підручниках представлені вправи різних рівнів складності: ті, що передбачають виділення лише відмінних ознак (*Чим відрізняють звірі від птахів?*); як спонукають до відшукування тільки спільних ознак (*Зозулин льон і сфагнум. Що у них спільного?*); спрямовані на формування розгорнутого вміння порівнювати.

Важливим компонентом вміння вчитися є **вміння здійснювати само- і взаємоконтроль**. Можна зауважити, що у підручниках «*Літературне читання*» розвиток цього вміння реалізується в окремій наскрізній рубриці «*Перевір свої досягнення*», яка розміщена після кожного розділу. Такі завдання формують вміння самостійно перевірити свої знання; виявити те, що учні вже забули і що їм потрібно повторити; оцінити власні старання. Важливо, що такі завдання формують у молодших школярів рефлексію – здатність особистості глянути на себе збоку, проаналізувати власні дії і вчинки, а за необхідності – перебудувати їх на новий лад.

Результати кількісного аналізу навчальних завдань і вправ у підручниках для молодших школярів щодо формування уміння вчитися представлені схематично (рис. 1).

Отже, з рис.1 ми бачимо, що найбільше завдань на формування уміння вчитися містять підручники «*Літературне читання*». (перше місце посідає підручник для 3 класу); дещо менше вправ у підручниках з природознавства.

Мотиваційний компонент вміння вчитися реалізується у підручнику через вступні звернення, в яких вміщене повідомлення про те, що учні будуть вивчати упродовж року і яку роль у цьому відіграватиме підручник. Також інтерес до навчання викликають кольорові ілюстрації, які розміщені майже на кожній сторінці підручників. Вони яскраві, тематично підібрані, реалістичні, добре сприймаються молодшими школярами і слугують не лише прикрасою підручника, а й наочністю до кожного уроку і допомагають учням краще сприймати матеріал.

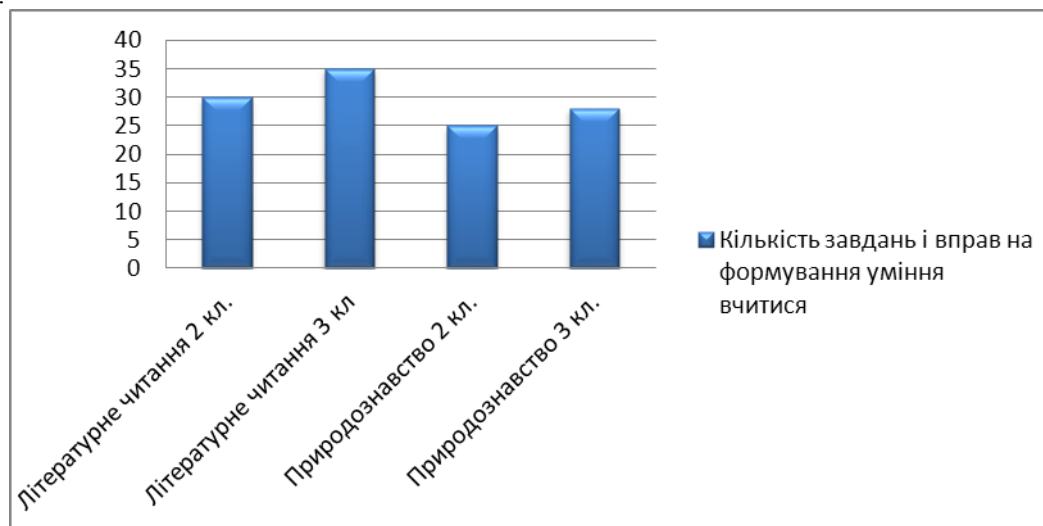

Рис. 1. Співвідношення навчальних завдань і вправ на формування вміння вчитися у чинних підручниках для початкової школи.

Висновки. Таким чином, результати аналізу чинних підручників для 2–3 класів засвідчили, що вони містять навчальні тексти завдання і вправи, спрямовані на формування в молодших школярів вміння вчитися. Змістовий компонент ключової компетентності вміння вчитися найкраще реалізовано у підручниках з літературного читання. У процесі аналізу вдалося з'ясувати, що кількість завдань на формування вміння організувати робоче місце, планувати навчальну діяльність і працювати з підручником у навчальних книгах обмаль. Однак вправ, які розвивають вміння аналізувати, порівнювати і узагальнювати у підручниках з літературного читання і природознавства достатньо. Вміння здійснювати само- і взаємоконтроль найкраще виражене і підручниках з літературного читання. У цих навчальних книгах завдання представлені як окремими запитаннями, так і спеціальними рубриками «Перевір свої досягнення». Підручники з літературного читання найбільшою мірою формують в учнів компетентність вміння вчитися.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутрин Л. Запровадження компетентнісного підходу – оновлення системи освіти / Л. Бутрин // Освітняниця. – 2007. – № 6. – С. 7–8.
2. Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу : монографія / О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, Т. М. Байбара, О. В. Васьуленко, Н. С. Коваль, О. В. Онопрієнко, К. І. Пономарьов, О. Ю. Прищепка. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 250 с.
3. Кодлюк Я. П. Аналіз розвивальної функції підручника для початкової школи / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. – 2006. – № 4. – С. 43–47.
4. Кодлюк Я. П. Робота з підручником на уроках у початковій школі: посібник для вчителя початкової школи / Я. П. Кодлюк, О. Я. Янченко ; за ред. О. Я. Савченко. – К. : Наш час, 2009. – 104 с.
5. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності / Я. П. Кодлюк // Початкова школа – 2013. – № 1. – С. 6–9.
6. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. / Я. П. Кодлюк – К. : Наш час, 2006. – 368 с.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підрчн. / О. Я. Савченко – К. : Грамота, 2012. – 416 с.
8. Фасоля А. Компетентнісна освіта: вироблення умінь вирішувати проблеми / А. Фасоля // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 2. – С. 21–26.